

ЦЕНТРАЛЬНІ БАНКИ: ПОГЛЯД У МИНУЛЕ

У статті подано дослідження історії виникнення центральних банків, зокрема визначено причини та хронологію їх зародження. Систематизовано етапи розвитку центральних банків на рівні світового господарства. Визначено напрями подальшої еволюції центральних банків. Проаналізовано різницю між поняттями «державний», «центральный», «національний» та «емісійний банк».

Ключові слова: державний, центральний, національний та емісійний банк.

I. Вступ. Центральні банки займають провідне місце у регулюванні банківської діяльності та забезпеченні стабільності банківської системи, окрім того вони є фінансовими агентами уряду, банками банків та як провідники монетарної політики мають суттєвий вплив на розвиток економіки країни в цілому. Однак, так було не завжди. На початковому етапі розвитку банківської системи взагалі не існувало центральних банків. Банківська система пройшла еволюційний шлях перш ніж люди усвідомили необхідність їх створення. Хоча в сучасному світі центральний банк – найважливіша ланка банківської системи та важлива складова економіки країни, однак і в наш час центральні банки еволюціонують зазнаючи змін. А тому, дана тема є актуальною та заслуговує уваги для подальшого дослідження.

Серед дослідників центральних банків та розвитку їх діяльності, необхідно виділити І. В. Дука, Н. Є. Златіну, Ю. А. Кашпрука, В. В. Козюка, Т. Кричевську, Ф. С. Мішкіна, А. М. Мороза, А. Г. Пишного, М. Ф. Пуховкіна, С. К. Ревчука, М. В. Руденка, М. І. Савлука, Т. В. Семка, І. Г. Скоморовича, Ю. О. Чамро. Однак, незважаючи на чисельність досліджень, питання еволюції центральних банків залишається недостатньо висвітленим, що й обумовлює необхідність публікації.

II. Постановка завдання. Метою даної статті є висвітлення результатів дослідження щодо історії виникнення центральних банків, причин їх зародження та етапів розвитку на рівні світового господарства.

III. Результати. Першопричиною появи центральних банків, як і грошей, є поступовий еволюційний процес, що привів людство до усвідомлення необхідності здійснювати регулювання грошей в обігу, тобто контролювати їх емісію. М. І. Савлук стверджує, що поява центрального банку пов'язана з потребою в централізації емісії грошей [2, с. 491]. Однак, на нашу думку, потреба в централізації грошової емісії є вторинною по відношенню до необхідності регулювання грошової маси. Поскілки банки здійснювали функцію емісії грошей, то саме на них, з нашого погляду, і повинно було бути покладено завдання регулювання грошового обороту. Однак, оскільки на початковому етапі розвитку банків, емісія була не централізованою, регулювати її було досить складно, та й функцію регулювання не було кому здійснювати. Окрім того, на нашу думку, якби функцію емісії і надалі виконували всі банки виникла б економічна криза, оскільки кожен із банків прагнув би до задоволення лише власних інтересів. А тому виникло усвідомлення у необхідності виділення одного із банків, який би здійснював функцію емісії грошей з метою регулювання грошового обороту, задовольняючи потреби суспільства в цілому, а не власні економічні інтереси.

Необхідність у появі центрального банку також пов'язана з незручністю використання значної кількості паперових знаків вартості, оскільки кожен банк мав власні [2, с. 505]. Отже, появу центрального банку, слід також пов'язати з прагненням до уніфікації грошової одиниці на певній території (рис.1). Окрім того поява центральних банків пов'язана з розвитком інститутів влади та розвитком економіки, що висували нові вимоги до грошових знаків і їх контролю. Причиною появи центральних банків слід вважати і те, що в умовах металевих грошей грошовий оборот та банківська система були саморегульованими, їм не потрібно було втручання регулюючих органів, однак, паперові грошові знаки, які могли швидко знецінюватись, потребували втручання регулюючих органів.

Створення центральних банків пов'язане також з виникненням потреби у гаранті, що забезпечив би довіру до паперових грошей з боку громадян [2, с. 504-506].

Рис. 1. Чинники, що спричинили появу центральних банків

Джерело: узагальнено на основі [2, с. 504-508; 7, с. 180; 9; 10, с. 129; 11]

Досліджуючи питання виникнення центральних банків, з нашого погляду, необхідно проаналізувати термінологію, зокрема визначити відмінності між поняттями «державний», «національний», «емісійний» і «центральный банк». Кравець В. М., А. Г. Пишний стверджують, що існують різні назви центральних банків в залежності від їх ролі в грошовій системі, зокрема емісійний банк – це банк головною функцією якого є емісійна, центральный чи національний – це банк, що виконує ключову роль у кредитній системі, державний банк – це банк, що має державну форму власності, а головною його функцією є фінансування державних потреб [8, 9]. Отже, поняття «державний», «національний», «емісійний» і «центральный банк» не слід ототожнювати.

Як стверджує А. Г. Пишний перші державні банки почали виникати ще в IV столітті до н.е. з метою здійснення обмінних операцій [9]. Перші державні

банки були інститутами, що відрізнялися від приватних банків лише тим, що мали державну форму власності. Дані банки також здійснювали управління капіталом держаних установ, що приносило їм прибутки. У IV ст. до н.е. - I ст. н.е. існували царські банки, які виконували функції збирання коштів до царської казни (через податки, штрафи надходження від оренди тощо) та здійснення розрахунків від імені царя [9]. Отже, перші державні банки, які були попередниками центральних банків, виникли ще до нашої ери. Функції даних банків значно відрізнялись від функцій центральних банків та зводились до фіскальної функції, функції здійснення розрахунків, ведення рахунків царської казни, фінансування державних органів влади [9]. Окрім того дані банки не мали статусу емісійних. У XVI столітті муніципальні, державні банки виконували функцію надання позик під заставу майна [9]. У XVII столітті з'являється перший центральний банк у Швеції, який стає прообразом сучасних банків [4, с. 447]. Центральні банки XVII ст. та наступних століть відрізняються від своїх попередників, державних банків, втратою фіскальної функції та їх роллю в економіці, що зводиться до регулювання монетарної політики, а не задоволення потреб держави [2, 10].

Савлук М. І., Т. В. Семко, М. В. Руденко, стверджують, що є два шляхи походження центральних банків: еволюційний та законодавчий [2, с. 508-509; 10, с. 129]. На нашу думку, походження центральних банків пов'язано саме з еволюційними процесами і поступовим усвідомленням у необхідності виділення центрального банку з поміж інших. Внаслідок того, що багато країн є відносно молодими створення їх центрального банку має законодавчий шлях. Однак, створення центральних банків молодих держав все ж таки базується на еволюційному усвідомленні необхідності створення центрального банку та досвіді провідних країн щодо їх створення. Отже, з нашого погляду, аналізуючи появу центральних банків глобально, не на рівні окремих країн, слід зазначити, що все ж таки їх створення має еволюційний шлях, а не законодавчий.

В табл. 1 подано етапи розвитку центральних банків.

Отже, згідно даних табл. 1, виникнення державних банків почалося ще в IV ст. до н.е, а зародження центральних банків - з середини XVII століття.

Етапи розвитку центральних банків

Період	Розвиток діяльності центральних банків
1 етап (IV ст. до н.е. – I ст. н.е.)	Створення перших держаних банків, які виконували обмінні операції. Державні «царські банки», виконували функції збирання коштів до царської казни через податки, штрафи надходження від оренди тощо. Дані банки здійснювали розрахунки від імені царя, фінансування державних витрат
2 етап (XVI ст.)	Створення державних, муніципальних ломбардних банків
3 етап (серед. XVII - XVIII – поч. XIX ст.)	Обмеження кількості емісійних банків. Зародження центральних банків. Визначення функцій центральних банків, формування законодавства щодо діяльності та закріплення статусу центральних банків. Центральні банки даного етапу були залежними від політики уряду
4 етап (перша полов. XIX ст.)	Становлення та розвиток центральних банків. Подальше формування їх функцій, становлення та удосконалення законодавства щодо діяльності центральних банків та закріплення їх статусу. Формування системи міждержавних розрахунків та створення банку міждержавних розрахунків. Формування законодавства з регулювання міждержавної діяльності банків. Центральні банки даного етапу отримують незалежність від політики уряду
5 етап (серед. XIX ст.)	Виникнення співпраці з міжнародними кредитно-фінансовими організаціями. Створення МВФ. Виникнення міждержавного валютного регулювання та можливості отримання кредитних ресурсів центральними банками від міжнародних кредитно-фінансових організацій
6 етап (кін. XIX ст. – поч. XX ст.)	Кінець XIX ст. Створення Комітету регулювання діяльності банків на міжнародному рівні, що розробляє принципи ефективного банківського нагляду і директиви щодо аналізу та оцінки банківських ризиків, визначає методи управління ризиками, шляхи забезпечення прозорості банківської діяльності. Рекомендації Комітету стають невід'ємною частиною банківського законодавства країн. Розвиток регіональної економічної інтеграції. Процес зближення та переплетення національних економік призвів до створення Європейської валютної системи. Початок XX ст. Створення Європейського валютного союзу
7 етап (кін. XX ст. – поч. XXI ст.)	Кінець XX ст. Створення Європейської системи центральних банків. Банківська система даних країн має трьохрівневу побудову (1-й рівень Європейський центральний банк; 2-й рівень національні центральні банки країн ЄС; 3-й рівень комерційні банки). Встановлено єдиний валютний курс для країн Європейського валютного союзу та введено євро в безготівковий обіг. Визначено єдину монетарну політику та необхідність зберігання золотовалютних резервів країн учасниць ЄС в Європейському Центральному банку. Початок XXI ст. Введення в готівковий обіг єдиної валюти країн учасниць ЄС

Джерело: узагальнено на основі [1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11]

Розвиток міждержавних відносин центральних банків та розвиток регіональної інтеграції, що є першим кроком на шляху створення наднаціональних банків, виникнення співпраці з міжнародними кредитно-фінансовими організаціями характеризує XIX століття. У XX столітті було створено об'єднання центральних банків Європейських держав та сформовано

трьохрівневу банківську систему. Подальший розвиток наднаціонального банку відбувся у ХХІ столітті, зокрема було введено єдину грошову одиницю на території функціонування Європейського центрального банку.

В табл. 2 подано хронологію зародження центральних банків серед країн світу.

Таблиця 2

Зародження центральних банків серед країн світу

Рік	Створення центрального банку	Рік	Отримання статусу емісійного банку
1	2	3	4
Греція			
IV ст. до н.е.	Створення першого державного банку	—	Даного статусу не було
Швеція			
1668 р.	Створення першого центрального банку з метою контролю за значним зростанням грошової маси		Відсутність інформаційних даних
Англія			
1694 р.	Створення банку, як акціонерної компанії, завдяки наближеності до уряду, шляхом надання позик уряду для фінансування воєнних дій	1928 р.	Статус емісійного банку набув Банк Англії, що пройшов шлях від комерційного банку в якому зберігали свої резерви приватні банки Англії, від надання позик уряду для ведення війни до набуття статусу емісійного
Франція			
1800 р.	Створення банку як акціонерної компанії	1848	Створення емісійного банку Франції. Особливістю центрального банку Франції було безпосереднє кредитування торгівельно-промислових операцій та задоволення потреб держави у грошових засобах
Італія			
1845 р.	Викуп акцій банку, що належали приватним структурам державою	1861	Сформовано центральний банк Італії шляхом злиття багатьох емісійних банків
Німеччина			
1875 р.	Виникнення Німецького федерального банку, що складається з 11 центральних земельних банків	1875	Отримання статусу емісійного банку Німеччини. Особливість центрального банку - емісія грошей для задоволення потреб уряду
Росія			
1860 р.	Заснування державного банку	1897 р.	Статус емісійного банку отримав банк Росії
США			
1913 р.	Створення центрального банку на основі закону	1913 р.	Створення Федерального резервного банку США, який набув статусу емісійного та пройшов шлях від двох невдалих спроб створення єдиного емісійного банку до ФРС

1	2	3	4
Україна			
1991 р.	Створення центрального банку на основі закону	1991 р.	Створення центрального емісійного банку на основі прийнятого закону майже одночасно зі створенням держави
Європейський союз			
1998 р.	Створення на основі закону	2002 р.	Створення Європейського наднаціонального банку як регіонального банку на базі країн Європейського союзу, що набув статусу емісійного банку

Джерело: узагальнено на основі [2, 3, 4, 8, 9, 10]

Отже, за даними табл. 2, першою країною, в якій було створено державний банк є Греція, зокрема місто Афіни, а першою країною в якій був створений центральний банк – Швеція. Однак, говорити про останню країну є некоректним, оскільки даний процес може тривати при створенні нових країн. Таким чином, одні центральні банки спочатку набували статусу національних і центральних та внаслідок еволюційного розвитку отримували монопольне право емісії грошей, для інших даний процес був одночасним.

IV. Висновки. Центральні банки виникли внаслідок еволюційного усвідомлення необхідності регулювання грошової маси, а тому монополізували емісію банкнот. Еволюційний процес щодо центральних банків триває досі і в майбутньому, можливо, банківська система матиме трьохрівневу побудову на чолі з єдиним наднаціональним банком або ж регіональними наднаціональними банками.

Список використаної літератури

1. Биховченко В. П. Функції центральних банків на сучасному етапі розвитку / В. П. Биховченко // Наука і економіка. – 2011. – № 3(23). – С. 7-12.
2. Гроші та кредит : підручник / М. І. Савлук [та ін.] ; за ред. М. І. Савлука. – 3-тє вид. пер. та доп. – К. : КНЕУ, 2001. – 602 с.
3. Дук І. В. Еволюція, стадії розвитку і функції центральних банків розвинутих країн світу / І. В. Дук // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. – 2009. – Вип. 2 (46). – С. 91-96. – Режим доступу до журн. :

http://www.nbu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vnuv/gp/ekon/2009_2/v46ek12.pdf

4. Златіна Н. Е. Конституційне закріплення правового статусу центральних банків у країнах членах Європейського союзу та в Україні / Н. Е. Златіна // Держава і право. – Випуск 47. – С. 447-452. – Режим доступу до журн. : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vnuvgr/ekon/2009_2/v46ek12.pdf

5. Кашпур Ю. А. Міжнародний досвід реформування банківських систем у розвинутих країнах світу / Ю. А. Кашпур // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.3. – С. 150-156.

6. Козюк В. В. Трансформація центральних банків в умовах глобалізації: макроекономічні та інституційні проблеми : монографія / В. В. Козюк. – Тернопіль : Астон, 2005. – 320 с.

7. Колодій О. А. Еволюція банківської справи / О. А. Колодій // Наук. вісн. Національного лісотехнічного університету України. – 2007. – Вип. 17.2. – С. 177-184.

8. Кравець В. М., Кравець О. В. Західноєвропейський банківський бізнес: становлення і сучасність / за ред. В. І. Міщанка. – К. : Знання-Прес, 2003. – 470 с.

9. Пишний А. Г. Правовий статус державних банків в Україні : дис... кандидата юридич. наук : 12.00.07 / Андрій Григорович Пишний. – К., 2008. – 246 с.

10. Семко Т. В., Руденко М. В. Гроші та кредит у схемах і таблицях : [навч. посібник] / Т. В. Семко, М. В. Руденко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 158 с.

11. Чамро Ю. О. Еволюція розвитку центральних банків та їх історичні типи / Ю. О. Чамро // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2011. – № 3 (12). – С. 231-236.

Дроботя Я. А. Центральные банки: взгляд в прошлое

В статье представлены исследования истории возникновения центральных банков, в частности определены причины и хронология их возникновения. Систематизированы этапы развития центральных банков на уровне мирового хозяйства. Определены направления дальнейшей эволюции центральных банков.

Проанализированы различия между понятиями «государственный», «центральный», «национальный» и «эмиссионный банк».

Ключевые слова: *государственный, центральный, национальный и эмиссионный банк.*

Drobotya Y. A. Central banks: looking back

The article presents research into the history of central banks, including the causes and chronology of their birth. Systematized stages of central banks at the level of the world economy. The directions of the further evolution of central banks. Analyzed the difference between the concepts of «state», «central», «national» and «bank of issue».

Key words: *state, central, national and bank of issue.*